

УДК 338.48-043.96(477):341.48

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2024.20.36>**Дуб В.В.**

кандидат технічних наук, доцент,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2078-4426>

Терешкін О.Г.

доктор технічних наук, професор,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5265-4087>

Горелков Д.В.

кандидат технічних наук, доцент,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9315-9322>

Dub Volodymyr

Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)

Tereshkin Oleg, Gorelkov Dmytro

V. N. Karazin Kharkiv National University

УНІКАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ СФЕРИ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

UNIQUE POSSIBILITIES OF POST-WAR RECOVERY OF TOURISM IN UKRAINE

У статті розглянуто вплив збройної агресії на сферу туризму в Україні та наведено деякі показники господарської діяльності і їх порівняльна характеристика. Проведено аналіз напрямків повоєнного відновлення даної сфери в Україні запропонованих різними науковцями та представниками сфери туризму. Акцентовано увагу на виникненні унікальної можливості археологічного дослідження пластів козацької культури та більш давніх культур, які знаходяться на території розташування Запорізьких Січей у Великому Лузі, що був затоплений водами Каховського водосховища у 1955-1957 роках за винятком деяких ділянок. В статті коротко охарактеризоване таке унікальне явище світової історії як козаччина, що не має аналогів у історії інших держав та народів. Козаччина, свого часу, була важливим чинником у формуванні української державності, а сьогодні може стати брендом українського туризму.

Ключові слова: туризм, археологія, козацтво, історія, війна, повоєнне відновлення.

The article examines the impact of armed aggression on the sphere of tourism in Ukraine and provides some indicators of economic activity and their comparative characteristics. An analysis of the directions of the post-war restoration of this sphere in Ukraine proposed by various scientists and representatives of the tourism sphere was carried out. Attention is focused on the emergence of a unique opportunity for archaeological research of layers of Cossack culture and older cultures, which are located on the territory of Zaporizhzhya Sich in Veliko Luza, which was flooded by the waters of the Kakhovskiy Reservoir in 1955-1957, with the exception of some areas. The article briefly describes such a unique phenomenon of world history as Cossacks, which has no analogues in the history of other states and peoples. Kozachchyna, at one time, was an important factor in the formation of Ukrainian statehood, and today it can become a brand of Ukrainian tourism. The article draws attention to the location of Zaporizhzhya Sich in the context of the modern administrative division of unitary Ukraine. The materials of the article analyze the strategic goals that were tried to be achieved during the construction of the Kakhovskiy Reservoir.

The work states that the restoration of the Kakhovskaya HPP and, as a result, the reservoir is expedient only after the technical and economic substantiation of this project and the study of the territory of Veliky Lug by archaeologists, historians, hydrologists, biologists and other scientists relevant to this issue. The article draws attention to the possibility of restoring the territory of Veliky Lug without the construction of a hydroelectric power station, which will lead to the restoration of the unique ecosystem of Kherson region, Dnipropetrovsk region, and Zaporizhzhia. Attention was also drawn to the fact that the restoration of Veliky Lug will expand opportunities for comprehensive research of this area by scientists and will significantly increase the volume of scientific information about the Cossack period and the early periods of the history of our country. The work focuses on the need to research this territory, which will lead to the creation of new tourist routes, replenishment of museum collections with new exhibits, and even the creation of new thematic exhibitions and museums that will allow us to identify the place and role of our ancestors in world history.

Key words: *tourism, archeology, cossacks, history, war, post-war reconstruction.*

Постановка проблеми. Розвиток туризму є каталізатором для розвитку індустрії гостинності та її економіки в цілому. Згідно рейтингу Всесвітньої Організації Туризму, Україна займала 8 місце у світі за кількістю туристичних візитів у довоєнному 2012 році. Країну щороку відвідувало більше 20 мільйонів туристів (25,4 млн у 2008 р.), в першу чергу із країн східної Європи, а також західної Європи, США і Японії [1]. Проте з початком, так званої, антитерористичної операції на сході України в 2014 році ситуація кардинально змінилась не говорячи вже про повномасштабне вторгнення окупаційних військ 24 лютого 2022 року. Слово «війна» кардинально змінило все: декому укоротило життя; декого покалічило; декому знищило майно; декого позбавило близьких і рідних і т.і. Індустрію гостинності ж дане слово позбавило туристичних магнітиків (культурних та природних пам'яток, цікавих краєвидів і ін.), засобів тимчасового розміщення й ресторанного господарства та частини привітного і професійного персоналу. У зв'язку з війною галузь туризму в Україні була повністю дестабілізована, хоча на даний час вона починає дещо відновлюватись, хоча і в незначній мірі. Повільні темпи відновлення даної галузі зумовлені веденням бойових дій на території України та їх негативних наслідків (забрудненість території вибухонебезпечними предметами та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми та напрями післявоєнного поновлення та реанімації туристичної галузі України досліджує ряд науковців. Так загальні питання розвитку туризму та індустрії гостинності в стратегії постконфліктного відновлення економіки України розглядаються науковцями Носиревим О., Деділовою Т. та Токар І. [2]. В даній роботі зазначається, що для відновлення галузі туризму й інших супутніх галузей економіки, вимагатиме великих капіталовкладень. На думку Роїк О.Р. та Недзвецької О.В. [3] на сьогоднішній день, одними з найголовніших завдань у сфері туризму є документування шкоди заподіяної агресором туристичним локаціям, а також розробка стратегії відновлення галузі туризму України. Перспективи післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні розглядаються науковцями Моц А.А., Шевчук С.М. та Середою Н.М. [4], якими зроблено висновок, що у контексті післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні слід опиратись на досвід інших країн, які ефективно реанімували індустрію туризму після кризових явищ, в тому числі війн.

Погляди науковців на дану проблему та шляхи її вирішення є актуальними, але не повністю розкритими та адаптованими до реалій сьогодення України та її унікального минулого.

Формулювання цілей статті. Метою статті є виявлення шляхів реанімації туристичної галузі України в повоєнний період з урахуванням її унікальних етапів розвитку.

Виклад основного матеріалу. До 2019 року тобто до пандемії COVID-19 та початку повномасштабного вторгнення військ Росії на територію України туристична сфера становила 2,3% ВВП України та надавала біля 375 тис. робочих місць [5].

Частка індустрії туризму у світовому ВВП у 2019 році становила 10,4%, проте у 2020 році через всесвітню пандемію COVID-19 вона скоротилась до 5,5%, наведені дані представлено зі звіту WTTC (Всесвітньої ради з туризму та подорожей), підготовленого спільно з Oxford Economics [6]. Тобто частка індустрія туризму України у ВВП країни в 4,5 рази менше ніж відповідна частка у світовому ВВП.

Найгіршим роком в історії туризму вважається 2020 рік, це пов'язано з безпрецедентним негативним впливом на світовий туризм пандемії COVID-19. Так за 2020 рік світові туристичні напрямки не дорахувалися 935 мільярдів доларів США. Це більш ніж в 10 разів перевищує збитки 2009 року, пов'язані зі світовою економічною кризою (дані Всесвітньої туристичної організації (UNWTO)). Об'єм міжнародного туризму скоротився більш ніж на 70% і знизився до показників 1990 року. Вплив пандемії COVID-19 на світовий туризм безпрецедентний [7; 8]. Проте, повернення загальних показників з міжнародних туристичних потоків до рівнів 2019 року прогнозувалось зайняти від двох з половиною до чотирьох років. В той же час цей прогноз не є актуальним для України у зв'язку зі збройною агресією Росії проти нашої держави та її державності.

«Війна» і «туризм» на перший погляд здається не сумісні поняття, проте туристична галузь України своїм прикладом стверджує зворотнє. Так починаючи з моменту вторгнення військ Росії на територію України переважна більшість працівників галузі допомагали мільйонам біженців з евакуацією, харчуванням та розміщенням використовуючи при цьому номерний фонд засобів тимчасового розміщення.

Масштаби негативного впливу воєнних дій на сферу туризму України поки, що не можливо оцінити в повному обсязі, так як повномасштабна війна ще триває і дата її закінчення, на жаль, не відома. Однак уже зараз зазначають деякі дослідники [5], що 2023 року кількість підприємств туристичної сфери зменшилось на 36% у порівнянні з 2021 роком. Окрім того за даними Генштабу [9] більше третини території України забруднені вибухонебезпечними предметами. Проте українці люди активні і їхня активність визнана на міжнародному рівні в тому числі і в сфері туризму. Маркером визнання досягнень туристичної сфери України на світовому рівні є те, що Україну вперше в історії обрали головуючою Європейської Комісії Всесвітньої туристичної організації ООН (ВТО ООН) на 68-му засіданні даного органу, яке відбулось у Софії (Болгарія, 01.06.2023 р.) [10].

Визнання на міжнародній арені та вивчення міжнародного досвіду відновлення після криз в тому числі і військових конфліктів це добре, але ми завжди повинні пам'ятати слова видатного українця Т.Г. Шевченка, який у відомому творі «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє» писав таке: «Учітесь, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь». Тож виходячи з даного послання нам необхідно не лише копіювати відомий досвід відновлення сфери туризму після збройних конфліктів, а й розробити національну стратегію відновлення даної сфери з урахуванням історичних, культурних та інших ризиків України.

Слід також пам'ятати, що сфера туризму не відроджується сам собою по завершенні будь-якого збройного конфлікту. Так, після завершення війни у Боснії і Герцеговині (6 квітня 1992 р. – 14 вересня 1995 р.), не зважаючи на суттєву міжнародну допомогу, не сталося ні шаленого напливу мандрівників, ні економічного дива. Серед країн, які входять до регіону Західних Балкан, Боснія і Герцеговина отримує лише 4,6% надходжень від міжнародного туризму. Серед основних причин експерти наводять відсутність центру координації відновлення галузі, брак виваженої загальної стратегії розвитку сфери туризму, дублювання цілей та зусиль різних організацій, «косметичний ремонт» країни та корупцію [5].

В Україні, на жаль, існують подібні проблеми. Так питання корупції в Україні є загальновідомим явищем, яке надокучило всім навіть під час військового стану, але ця

проблема не є об'єктом вивчення в даній статті. Ми ж звернемо увагу на відсутність досконалої стратегії та програми розвитку сфери туризму. Згідно ст. 12 «Програми розвитку туризму в Україні» Закону України «Про туризм» в редакції від 01.01.2024 року [11] зазначено, що повинні бути затверджені цільові, регіональні та інші програми розвитку туризму. На сьогодні ми маємо Розпорядження Кабінету міністрів України № 84-р від 03.02.2021 року «Про затвердження плану заходів щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму» [12]. Дане розпорядження, звичайно, не враховувало реалії повномасштабного вторгнення окупаційних військ на територію України, це й зрозуміло, так як воно було затверджене до початку агресії.

Що ж ми маємо актуальне на сьогодні? А на сьогодні, ж ми маємо позицію Державної агенції розвитку туризму (ДАРТ) озвучену головою ДАРТ Мар'яною Олесків під час щорічного Публічного звіту [13], яка зазначила, що пріоритетними напрямками ДАРТ 2024 року стануть створення туристичних кластерів, розробка карти маршрутів пам'яті та міжнародне співробітництво.

Звичайно, що всі дані пріоритети є актуальними, особливо розробка маршрутів пам'яті, що підтверджують слова відомого українського поета Максима Рильського: «Хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього». Такі маршрути є саме сторінками історії, які пишуться сьогодні і вони обов'язково повинні бути створені та популяризовані в середовищі як вітчизняного так і закордонного туриста.

Але виникають все ж таки питання:

- що є національною «родзинкою» історії становлення державності України?;
- чи врахована дана «родзинка» історії України в пріоритетних напрямках та стратегії розвитку туризму на найближчий час?

Якщо ж поставити аналогічне питання стосовно «родзинки» гастрономії України, то тут кожен надасть вірну відповідь – український борщ. Відносно ж історії становлення української державності можливо не всі зможуть надати вірну відповідь і це пов'язано перш за все з недостатньою популяризацією даного явища в Україні. Так яка ж вірна відповідь на поставлені вище два питання? Відповідь на перше питання очевидна: «родзинкою» історії становлення державності України є – Запорізьке козацтво. Відповідь на друге питання звучатиме наступним чином: в офіційних документах органів державної влади питання щодо інтенсивного дослідження козаччини та Запорізьких Січей як місць його зародження та існування, як пріоритетного напрямку досліджень на поточний 2024 рік не знайдено.

З представлених відповідей виникає інше питання: чи доцільно на дану проблематику звертати особливу увагу саме зараз під час повномасштабної війни на території України? Наша відповідь буде наступною: так, доцільно.

Козаччина, це унікальне явище світової історії, яке не має аналогів у історії інших держав та народів. Історики вважають, що українське козацтво зародилось в 1480-х роках, але лише в середині XVI століття їхня чисельність зростає настільки, що дало можливість створити свій осередок – Запорозьку Січ, особливе військово-політичне утворення, яке стало важливим чинником у формуванні української державності. Окрім цього, козацьке військо почало впливати на геополітику того часу в Європі [14; 15]. Проте якщо заглянути до Енциклопедії історії України [16] слово «козак» має тюрське походження від давньотюрського «кьоз-», що означає ходити, бродити, мандрувати. Вперше слово «козак» згадується в Початковій монгольській хроніці від 1240 р. Наступна згадка даного терміну є в рукописній збірці середньовічних робіт і текстів, присвяченихполовецькій (куманській) мові – «Codex Cumanicus» (Куманський кодекс). Датується дана збірка 1303 роком. Перша письмова згадка про дії козаків-християн датується 1492 р., де зазначено, що в гирлі Дніпра, під фортецею Тягинь, козаки напали на турецьке судно [17]. Доречи, слід зазначити, що на даний час фортеця Тягинь перебуває у зруйнованому стані. Ця пам'ятка архітектури

та історії XIV-XVI століття, знаходиться на правобережжі Херсонщини у селищі Тягинка, Бериславського району [18].

З вищезазначеного виникає питання: а чи на часі питання козачини під час війни? На наш погляд саме на часі, як зазначив Д. Грановський [19] «Окрім людських і матеріальних збитків, війна – це завжди рушій національно-державного прогресу». Справа в тому, що за час «радянського періоду» України керівництво СРСР намагалось всіляко стерти історію української державності. Яскравий приклад тому будівництво Каховського водосховища, води якого поглинули територію Великого луку з мережею козацьких Січей.

За думкою деяких науковців [20] будівництво Каховського водосховища мало на меті три стратегічні цілі, яких намагалась досягнути Москва:

1) зробити каскад непрохідних водосховищ, які важко було б форсувати у разі війни з Заходом;

2) оросити водою північ Криму та південь України;

3) знищити національну пам'ять українців, затопивши місця Запорізьких Січей водами Каховського водосховища.

Останній мотив не був головним, але дії Москви вказують на спеціальну операцію спрямовану на знищення історичних місць України, що стосувались козацьких часів.

В офіційній Постанові СРСР «О строительстве Каховской гидроэлектростанции на реке Днепре, южно-украинского канала, северо-крымского канала и об орошении земель южных районов Украины и северных районов Крыма» від 20.09.1950 р. [21] звичайно про знищення історичної спадщини України згадки не має.

Про каскад непрохідних водосховищ та можливості підризу дамб у випадку небезпеки також нічого в Постанові не зазначено, але така можливість вірогідно передбачалась так як так підризу Каховської ГЕС все тики було здійснено 6 червня 2023 року. Слід також відзначити, що досвід підризу ГЕС з військовою метою на Дніпрі є, так 18 серпня 1941 року, відступаючими радянськими військами було підірвано греблю ДніпроГЕСу [22]. Доречи, за різними даними від наслідків цього підризу загинуло від 20 до 120 тис. мирного населення, але дуже вірогідно, що це фантазії певних дослідників. Так в «Берлінській ілюстрованій газеті» (за березень 1942 року) згадується про 3 тисячі жертв. Проте слід звернути увагу на те що однією з цілей будівництва є збільшення виробництва бавовни, що й зазначено в преамбулі постанови. Тобто все-таки військове призначення будівництва Каховського водосховища було, так як бавовна є основною сировиною для виробництва пороху [23].

Знищення ж історичних місць пов'язаних з історією козацтва було виконано вдало, так як водами Каховського водосховища була затоплена територія Великого луку і відповідно сім козацьких Січей (див. рис. 1), які існували від XVI до початку XVIII століття, а саме [24]:

- Томаківська Січ (існувала в 1564-1593 роках);
- Базавлуцька Січ (1593-1630);
- Микитинська Січ (1628-1652);
- Чортомлинська Січ (1652-1709);
- Кам'янська Січ (1709-1711) – частково затоплена, частина археологічних залишок Кам'янської Січі знаходяться на території села Республіканець Бериславського району Херсонської області [25];
- Нова (Підпільнецька) Січ (1734-1775).

Коротко проаналізувавши вищенаведені факти, в нас не має 100% впевненості в тому, що знищення історичних місць Великого Лугу пов'язаних з історією козацтва було однією з цілей будівництва Каховського водосховища так як документального підтвердження цього нами не знайдено. Проте ми впевнені в тому, що зробити це могли лише ті кому наша історія заважали, чи принаймні їм було байдуже до неї.

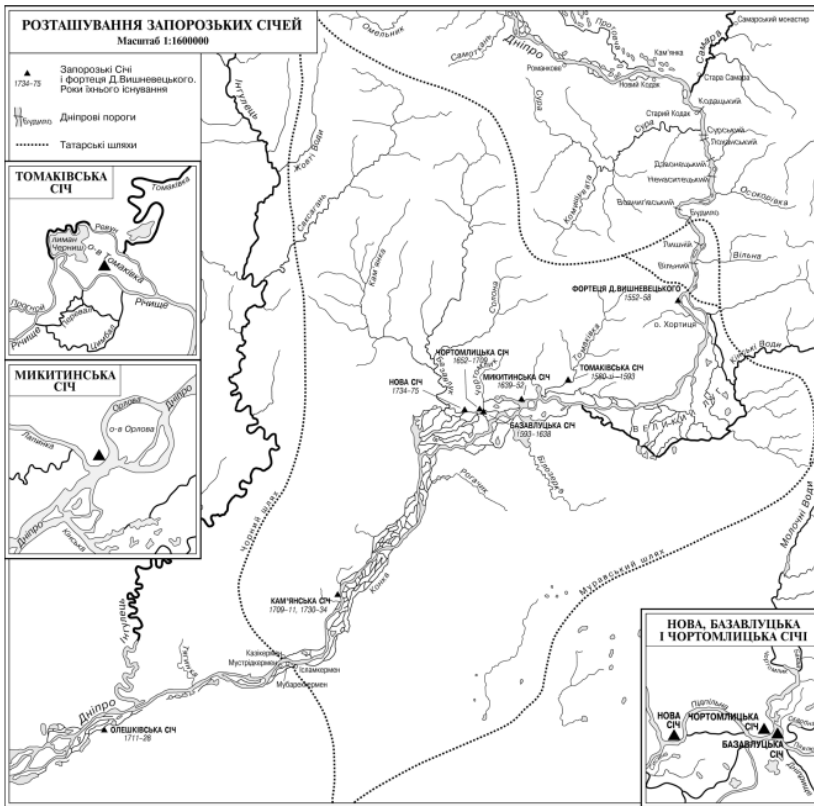

Рис. 1. Карта розташування Запорізьких січей до затоплення водами Каховського водосховища

Джерело: [26]

На сьогодні за словами прем'єр-міністра України Дениса Шмигала [27] затверджена постанова про експериментальний проект відновлення Каховської ГЕС. Науковці відносно такого рішення мають далеко неоднозначну думку [28] так як води Каховського водосховища сховали від досліджень величезну історичну місцевість не досліджену археологами та іншими науковцями. На даний час дана територія фактично є сірою зоною між лінією бойового протистояння. Проте наскільки нам відомо на цій території уже активно з'являються так звані «чорні археологи», які можуть остаточно знищити нашу історію, тому що будь-який артефакт без прив'язки до місцевості втрачає левову частку своєї історичної цінності.

Відродження ж даної території Великого Лугу яка здебільшого розташована на території сучасної Херсонської області та частково Запорізької та Дніпропетровської областей призведе до:

- відновлення екосистеми даного регіону;
- можливості дослідження даної території науковцями (археологами, істориками тощо), що суттєво збільшить об'єм наукової інформації про період козаччини та більш раніші періоди історії нашої держави;
- відновлення історичних та культурних пам'яток, що довгий час були сховані від людського ока водами Каховського водосховища.

Все вищезазначене в свою чергу призведе до створення нових туристичних маршрутів, поповнення музейних колекцій новими експонатами та навіть створення нових

тематичних виставок і музеїв, які дозволять ідентифікувати місце та роль наших предків у світовій історії.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене слід зазначити, що для повоєнного відновлення сфери туризму необхідно:

– розробити загальнодержавну стратегію її розвитку та відновлення, в якій обов'язково передбачити створення тематичних маршрутів присвячених періоду козачтва з позиціонуванням його як «родзинки» історії української державності;

– на рівні держави створити комісію для всебічного дослідження питання щодо доцільності відновлення Каховського водосховища чи відновлення Великого Лугу з обов'язковим включенням до даної комісії фахівців з археології, історії та ін.;

– у випадку прийняття рішення про відновлення Каховського водосховища та зруйнованої Каховської ГЕС обов'язково передбачити науково-обґрунтований період для дослідження території, яка потенційно може бути затопленою водами водосховища (у зв'язку з підривом агресорами будівлі Каховської ГЕС виникла унікальна можливість дослідження території Великого Лугу).

Реалізація вищезазначеного алгоритму призведе до розширення туристичного продукту націленого на світову популяризацію унікального явища притаманного лише Україні – козаччину.

Список використаних джерел:

1. ООН: Україна – серед лідерів за кількістю туристів у 2012. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/business/2013/08/130805_tourism_ukraine_un_vc (дата звернення: 04.03.2024).

2. Носирев О., Деділова Т., Токар І. Розвиток туризму та індустрії гостинності в стратегії постконфліктного відновлення економіки України. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2022. Вип. 1(26). С. 55–68.

3. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2022/22nooveu.pdf> (дата звернення: 04.03.2024).

4. Роїк О.Р., Недзвецька О.В. Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : економічні науки. 2022. Випуск 46. С. 11–15

5. Моца А., Шевчук С., Серета Н. (2022). Перспективи післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні. *Економіка та суспільство*, (41). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-31> (дата звернення: 04.03.2024).

6. Відновлення туризму і туризм для відновлення. URL: <https://www.ukrainer.net/turyzm-vidnovlennia>. (дата звернення: 04.03.2024).

7. Частка туризму у світовому ВВП за рік знизилася вдвічі. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/739849.html> (дата звернення: 04.03.2024).

8. 2020 рік – найгірший рік в історії туризму. URL: <https://chernihivregion.travel/novyny/item/1878-2020-rik-naihirshyi-rik-v-istorii-turyzmu> (дата звернення: 04.03.2024).

9. Холод С.Б., Лимонова Е.М. Заходи подолання кризи, спричиненої пандемією COVID-19, у туристичному секторі: досвід Іспанії. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2021. № 2 (31). С. 38–45 URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1467603> (дата звернення: 05.03.2024).

10. Лотоцька Н. Понад третину території України забруднена мінами та вибухівкою – Генштаб. URL: https://lb.ua/society/2023/10/21/580588_ponad_tretinu_teritorii_ukraini.html (дата звернення: 05.03.2024).

11. Україна вперше в історії очолила Європейську Комісію Всесвітньої туристичної організації ООН. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-vpershe-v-istorii-ocholyla-ievropeisku-komisiyu-vsesvitnoi-turystychnoi-orhanizatsii-onn> (дата звернення: 05.03.2024).

12. Закон України «Про туризм». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%В2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.03.2024).

13. Розпорядження Кабінету міністрів України № 84-р від 03.02.2021 року «Про затвердження плану заходів щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/84-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.03.2024).

14. ДАРТ: Створення туристичних кластерів і розробка карти маршрутів пам'яті – пріоритети на 2024 рік. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/965638.html> (дата звернення: 05.03.2024).
15. Козаччина – героїчна сторінка в історії України. Тематична виставка Універсального підсобного фонду Відділу комплексного бібліотечного обслуговування. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/5895#:~:text=> (дата звернення: 05.03.2024).
16. Андрущенко В.Л., Федосов В.М. Запорозька Січ як український феномен / ред. В.М. Федосов. Київ : Заповіт, 1995. 174 с.
17. Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка - Ком / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2007. С. 403
18. Початки козацької ери української історії URL: https://pidru4niki.com/15100827/istoriya/pochatki_kozatskoyi_eri_ukrayinskoji_istoriyi (дата звернення: 05.03.2024).
19. Тягинь. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 06.03.2024).
20. Грановський Д. Окрім людських і матеріальних збитків, війна - це завжди рушій національно-державного прогресу URL: <https://zoloto.city/articles/220813/okrim-lyudskih-i-materialnih-zbitkiv-vijna-ce-zavzhdi-rushij-nacionalno-derzhavnogo-progresu> (дата звернення: 06.03.2024).
21. Каховська ГЕС. Навіщо при її будівництві були затоплені Запорозькі Січі? URL: <https://glavcom.ua/digest/kakhovska-hes-navishcho-pri-jiji-budivnitstvi-buli-zatopleni-zaporozkisiichi-933624.html#:~:text=> (дата звернення: 06.03.2024).
22. Рішення партії та уряду з господарських питань. У 5 т.: Зб. док. за 50 років. Т. 3. 1941-1952 pp. 1968. С. 648–652.
23. У 1941 році було підірвано ДніпроГЕС, щоб зупинити німців. Скільки людей загинуло? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pidryv-dniprohes-u-1941-rotsi/31415294.html> (дата звернення: 06.03.2024).
24. Як виробляється порох з бавовни: технологія, процес та застосування. URL: <https://ac.lviv.ua/poradi-dlya-domu/yak-viroblyaietsya-porokh-z-bavovni-tekhnologiya-proces-ta-zastosuvannya.html>
25. Дуб В.В., Терешкін О.Г., Крамаренко Д.П. Руйнування Каховської ГЕС як стимул розвитку археології та археологічного туризму. *Сучасні тенденції розвитку індустрії гостинності*: зб. тез доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (12 жовтня 2023 року, м. Львів). Львів : ЛДУФК ім. Івана Боберського, 2023. С. 265–267
26. Кам'яна Січ. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 06.03.2024).
27. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е - Й / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2005. С. 271.
28. Катастрофа на Каховській ГЕС: науковці розбираються, чи варто відновлювати станцію. URL: <https://zprz.city/news/view/katastrofa-na-kahovskij-ges-naukovtsi-rozbirayutsya-chi-varto-vidnovlyuvati-stantsiyu#:~:text=> (дата звернення: 06.03.2024).

References:

1. OON: Ukrayina – sered lideriv za kil'kisty turistiv u 2012 [UN: Ukraine is among the leaders in terms of the number of tourists in 2012]. Available at: https://www.bbc.com/ukrainian/business/2013/08/130805_tourism_ukraine_un_vc (accessed March 4, 2024).
2. Nosyrjev O., Dedilova T., Tokar I. (2022) Rozvytok turizmu ta industriji ghostynnosti v strateghiji postkonfliktnoho vidnovlennja ekonomiky Ukrainy [Development of tourism and the hospitality industry in the strategy of post-conflict economic recovery of Ukraine]. *Socio-economic problems and the state*, no. 1(26), pp. 55–68. Available at: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2022/22nooveu.pdf> (accessed March 4, 2024).
3. Rojik O. R., Nedzvecjka O. V. (2022) Shljakhy rozvytku turystychnoji sfery Ukrainy u vojenyj period [Ways of development of the tourism sphere of Ukraine during the war period]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: economic sciences*, no. 46, pp. 11–15.
4. Motsa A., Shevchuk S., Sereda N. (2022) Perspektyvy pislyavoyennoho vidnovlennja sfery turizmu v Ukraini [Prospects of the post-war restoration of tourism in Ukraine]. *Economy and society*, no. 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-31> (accessed March 4, 2024).
5. Vidnovlennja turizmu i turizm dlya vidnovlennja [Restoration of tourism and tourism for restoration]. Available at: <https://www.ukrainer.net/turyzm-vidnovlennja> (accessed March 4, 2024).
6. Chastka turizmu u svitovomu VVP za rik znyzylasya vdvichi [The share of tourism in the world GDP has halved in a year]. Available at: <https://interfax.com.ua/news/economic/739849.html> (accessed March 4, 2024).

7. 2020 rik – nayhirshyy rik v istoriyi turyzmu [2020 is the worst year in the history of tourism]. Available at: <https://chernihivregion.travel/novyny/item/1878-2020-rik-naihirshyi-rik-v-istorii-turyzmu> (accessed March 4, 2024).

8. Kholod S. B., Lymonova E. M.. (2021) Zakhody podolannya kryzy, sprychynenoyi pandemiyei COVID-19, u turystychnomu sektori: dosvid Ispaniyi [Measures to overcome the crisis caused by the COVID-19 pandemic in the tourism sector: the experience of Spain]. *European vector of economic development*, no. 2 (31), pp. 38–45. Available at: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/view-ByFileId/1467603> (accessed March 5, 2024).

9. Lotots'ka N. (2023) Ponad tretynu terytoriyi Ukrainy zabrudnena minamy ta vybukhivkoyu – Henshtab [More than a third of the territory of Ukraine is contaminated by mines and explosives – General Staff]/ Available at: https://lb.ua/society/2023/10/21/580588_ponad_tretynu_teritorii_ukraini.html (accessed March 5, 2024).

10. Ukrainyina vpershe v istoriyi ocholyla Yevropeys'ku Komisiyu Vsesvitn'oyi turystychnoyi orhanizatsiyi OON [For the first time in history, Ukraine headed the European Commission of the UN World Tourism Organization]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-vpershe-v-istorii-ocholyla-ievropeysku-komisiyu-vsesvitnoi-turystychnoi-orhanizatsiyi-oon> (accessed March 5, 2024).

11. Zakon Ukrainy «Pro turyzm». [Law of Ukraine «On Tourism»]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed March 5, 2024).

12. Rozporyadzhennya Kabinetu ministriv Ukrainy № 84-r vid 03.02.2021 roku «Pro zatverdzhennya planu zakhodiv shchodo pidtrymky sfery kul'tury, okhorony kul'turnoyi spadshchyny, rozvytku kreatyvnykh industriy ta turyzmu» [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 84-r dated February 3, 2021 "On approval of the plan of measures to support the sphere of culture, protection of cultural heritage, development of creative industries and tourism"]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/84-2021-%D1%80#Text> (accessed March 5, 2024).

13. DART: Stvorennya turystychnykh klasteriv i rozrobka karty marshrutiv pam'yati – priorityety na 2024 rik [DART: Creation of tourist clusters and development of a map of memory routes – priorities for 2024]. Available at: <https://interfax.com.ua/news/general/965638.html> (accessed March 5, 2024).

14. Kozachchyna – heroyichna storinka v istoriyi Ukrainy. Tematychna vystavka Universal'noho pidsobnoho fondu Viddilu kompleksnoho bibliotechnoho obsluhovuvannya [Kozachchyna is a heroic page in the history of Ukraine. Thematic exhibition of the Universal Auxiliary Fund of the Department of Comprehensive Library Services]. Available at: <http://www.nbu.gov.ua/node/5895#:~:text=> (accessed March 5, 2024).

15. Andrushchenko V. L., Fedosov V. M. (1995) *Zaporoz'ka Sich yak ukraiyins'kyi fenomen* [Zaporozhye Sich as a Ukrainian phenomenon] / ed. V. M. Fedosov Kyiv: Zapovit. (in Ukrainian)

16. Smoliy V. A. (ed.) (2007) *Entsyklopediya istoriyi Ukrainy* [Encyclopedia of the history of Ukraine]/ Kyiv: Naukova dumka, vol. 4, p. 403.

17. Pochatky kozats'koyi ery ukraiyins'koyi istoriyi [The beginnings of the Cossack era of Ukrainian history]. Available at: https://pidru4niki.com/15100827/istoriya/pochatki_kozatskoyi_eri_ukraiyinskoj_istoriyi (accessed March 5, 2024).

18. Tyahyn' [Tyahyn']. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (accessed March 6, 2024).

19. Hranovs'kyi D. (2022) Okrim lyuds'kykh i material'nykh zbytkiv, viyna – tse zavzhdy rushiy natsional'no-derzhavnoho prohresu [In addition to human and material losses, war is always a driver of national-state progress]. Available at: <https://zoloto.city/articles/220813/okrim-lyudskih-i-materialnih-zbitkiv-vijna-ce-zavzhdi-rushij-nacionalno-derzhavnogo-progresu> (accessed March 6, 2024).

20. Kakhovs'ka HES. Navishcho pry yiyi budivnytstvi buly zatopleni Zaporoz'ki Sichi? [Kakhovskaya HPP. Why were Zaporozhye Sichi flooded during its construction?]. Available at: <https://glavcom.ua/digest/kakhovska-hes-navishcho-pri-jiji-budivnytstvi-buli-zatopleni-zaporozki-sichi-933624.html#:~:text=> (accessed March 6, 2024).

21. Rishennia partii ta uriadu z hospodarskykh pytan [Decisions of the party and government on economic issues]. In 5 vols: Collected documents for 50 years. T. 3. 1941-1952. Vol. 3, pp. 648–652.

22. U 1941 rotsi bulo pidirvano DniproHES, shchob zupynyty nimtsiv. Skil'ky lyudey zahynulo? [In 1941, the Dnipro HPP was blown up to stop the Germans. How many people died?]. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/pidryv-dniprohes-u-1941-rotsi/31415294.html> (accessed March 6, 2024).

23. Yak vyroblyayet'sya porokh z bavovny: tekhnolohiya, protses ta zastosuvannya [How cotton powder is made: technology, process and application] Available at: <https://ac.lviv.ua/poradi-dlya-domu/>

yak-viroblyaietsya-porokh-z-bavovni-tehnologiya-proces-ta-zastosuvannya.html (accessed March 6, 2024).

24. Dub V. V., Tereshkin O. H., Kramarenko D. P. (October 12, 2023) Ruynuvannya Kakhovs'koyi HES yak stymul rozvytku arkeolohiyi ta arkeolohichnoho turyzmu [Destruction of the Kakhovskaya HPP as a stimulus for the development of archeology and archaeological tourism]. Proceedings of the suchasni tendentsiyi rozvytku industriyi hostynnosti. Lviv: LDUFK named after Ivan Bobersky, pp. 265–267.

25. Kamyana Sich [Kamyana Sich]. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (accessed March 6, 2024).

26. Smoliy V. A. (ed.) (2007) Entsyklopediya istoriyi Ukrainy [Encyclopedia of the history of Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka, vol. 3, p. 271.

27. Katastrofa na Kakhovs'kiy HES: naukovtsi rozbyrayut'sya, chy varto vidnovlyuvaty stantsiyu [Disaster at the Kakhovskaya HPP: scientists are considering whether to restore the station]. Available at: <https://zprz.city/news/view/katastrofa-na-kahovskij-ges-naukovtsi-rozbyrayutsya-chi-var-to-vidnovlyuvaty-stantsiyu#:~:text=> (accessed March 6, 2024).
